

ДЕЯКІ ЧИННИКИ ЗМІНИ ЦІННІСНИХ УСТАНОВОК ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Володимир Ковальчук, доктор педагогічних наук, професор
завідувач кафедри математики та методики викладання
математики початкового навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ДЕЯКІ ЧИННИКИ ЗМІНИ ЦІННІСНИХ УСТАНОВОК ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У своїй статті автор розглядає деякі чинники модернізації вітчизняної педагогічної освіти в контексті зміни усталених цінностей. У ряді випадків існуюча практика розвитку педагогічної освіти не відповідає вимогам сучасного інформаційного та техногенного суспільства, а тому не може забезпечити своєчасну й адекватну моральну і ціннісну складові підготовки молодих людей до майбутнього. Автор акцентує увагу на необхідності свідомого підходу до формування відповідних цінностей вчителя з метою пристосування його до системних соціально-економічних змін.

Постановка проблеми. Нині багатьом фахівцям у нашому суспільстві стало очевидним, що відбувається утвердження плюралізму форм власності, а тому домінування приватної власності зумовлює зміни в процесах соціалізації особистості, формування у молодих людей та в молодих фахівців відповідної системи ціннісних установок, на що вже давно звертають увагу вітчизняні науковці. Отже, на нинішньому етапі розвитку України організаторам системи вітчизняної освіти доводиться враховувати реалії новітніх умов розвитку економіки, техніки, освіти і культури не лише на вітчизняному просторі, але й на європейському просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широкий спектр проблем освітньої сфери активно досліджують науковці і практики. Суттєвий внесок у такого роду дослідження, а особливо у дослідження світоглядно-методологічного підґрунтя трансформації цінностей у системі вітчизняної освіти зробили В.П. Андрущенко, О.С. Анісімов, Г.О. Балл, В.П. Бех, І.А. Зязюн, М.С. Коган, В.О. Кудін, М.І. Михальченко, І.П. Підласий, та інші. При цьому дослідникам доводиться звертати увагу на велику кількість складових освітньо-виховного процесу, що визначені значною мірою соціологами та психологами.

Мета статті. У сучасних умовах індивіду потрібна не лише стійка база знань, її інформативна наповненість, але й здатність відповісти на соціальне замовлення пристосуватися до нових умов, зокрема й інформаційних, які в плані формування і пропаганди цінностей є дуже мінливими. Ці динамічні умови ставлять перед сучасним спеціалістом цілий ряд нестандартних (наукових чи технологічних) завдань, аналіз яких, власне, і складає мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Особливість вітчизняної ситуації з розуміння тенденцій становлення нового змісту цінностей полягає в існуванні світоглядно-методологічної проблеми, оскільки протягом більше сімдесяти років у свідомості громадян підприємництво пов'язувалося в нашій країні зі злочинною діяльністю, яка приносила особисте збагачення окремій особі за рахунок пограбування інших людей. І не випадково значна частина людей, коли мова заходить про підприємництво, бачить в ньому лише можливість та спосіб особистого збагачення за будь-яку ціну, вважає капітал метою, а не засобом існування, не усвідомлюючи при цьому, яке велике соціальне та економічне значення має соціально орієнтоване підприємництво. По суті, існує загальне світоглядне неприйняття відомої тези американського бізнесмена Г. Форда: "Мати гроші абсолютно необхідно. Але не потрібно забувати при цьому, що мета грошей – не неробство, а примноження коштів для корисного використання. Для мене особисто немає нічого більш гідкого, ніж порожнє життя... В цивілізації немає місця дармоїдству" [4, 16].

Надзвичайно ефективними світоглядно-пізнавальними засобами переосмислення життєво значущих цінностей, а відповідно – і шляхів подолання існуючих упереджень (стереотипів), виявляється і переосмислення місця людини в системі нових соціально-економічних відносин. Тут вельми продуктивними виступають, наприклад, різноманітні обґрунтування концепцій майбутнього.

Перспективи майбутнього, майбутній розвиток світової спільноти, особливості цивілізаційного процесу – це дуже цікава і актуальна проблема, яка не може залишити байдужими усіх людей,

ДЕЯКІ ЧИННИКИ ЗМІНИ ЦІННІСНИХ УСТАНОВОК ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

зокрема молодь. Яким би ми не уявляли майбутній світ, за будь-якого песимістичного прогнозу завжди залишаються сподівання, що людство знайде засоби розв'язання своїх проблем. Дуже важливим є те, що наші уявлення майбутнього і очікування є не лише мріями, – як свідчить світовий економічний досвід ХХ століття, наші думки у вигляді ціннісно-світоглядних ідеалів здатні визначати майбутні події.

Проблема “стереотипів попереднього суспільства”, після її аналізу дозволяє висловити наступне. Стереотип “західного” підприємця на відміну від уявлення про “нових українців”, який склався у свідомості переважної більшості українських громадян, припускає наявність таких ознак, як професіоналізм, енергійність, заповзятливість, тобто тих ознак, які виражають готовність жити та діяти, опираючись на власні сили, розраховуючи на себе. Авжеж, перехід до ринку у всій повноті його суттєвих рис включає розвиток приватного підприємництва, приватизацію засобів виробництва, в тому числі і землі, свободу дій зарубіжного капіталу. Державі відводиться роль амортизатора соціальних і економічних витрат, захисту малозабезпечених верств населення і обмежується її роль як загального гаранта матеріальної забезпеченості усього населення.

Спонукальними мотивами включення молоді у підприємницьку діяльність є прагнення забезпечити собі матеріальне благополуччя реалізацією власних творчих здібностей, прагнення бути незалежним від примхливих обставин суспільної суб'єктивності, самостійним і самодостатнім, займатися самостійно обраною справою, реалізувати свою унікальність.

У даному прагненні для потенційних підприємців характерна своєрідна трансформація уявлень про те, що є нормою, а що – відхиленням від неї, тобто виявляється відмінність від традиційних моральних норм. Молодь говорить про свою готовність до ризику, заповзятливість та рішучість у прийнятті відповідальних рішень. Що ж стосується моральних якостей, вони стосовно бізнесової діяльності сьогодні не пов'язуються з уявленнями про чуйність, готовність безкорисливо допомагати людям, жертвність в ім'я громадського обов'язку та інтересів суспільства. Тому, і це дуже важливо, світоглядно-методологічна підготовка вчителя має спиратись на міцний підмурівок моральних цінностей, де традиції гуманізму мають переважати.

Не можна заперечити, що морально розвинута людина і сама набуває моральних звичок, які

дають їй можливість без особливих роздумів і сумнівів чинити так, як підказує сумління, коригувати свою поведінку згідно з інтересами суспільства, держави, досягати своїх особистих цілей у нерозривному зв'язку з суспільними. Наявність такої поведінки свідчить про моральну зрілість людини, визначені моральні правила якої стали частиною духовного образу особистості і не дозволяють здійснювати вчинки, не сумісні з внутрішніми переконаннями. Без цього неможливе успішне розв'язання завдання розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки і як наслідку – трансформації суспільства. Нині, коли відбуваються глибинні трансформаційні процеси, зокрема змінюється соціальна функція школи, все більшої актуальності набуває потреба підвищення ефективності виховного процесу. Один зі шляхів – посилення гуманістичної спрямованості професійної діяльності учителя, активізації його культурно-просвітницької місії як духовного і мудрого наставника молоді.

Необхідно зазначити, що процес адаптації молоді до нових соціальних реалій має свої особливості і проходить дещо інакше, ніж у старших поколінь, що вже мають життєвий досвід “боротьби” за соціальне та фізіологічне існування. Молодь, як виявляється, не має ускладнень, пов'язаних з минулим досвідом, стереотипами поведінки, оскільки найважче в процесах адаптації замінити один досвід життя на інший. У молоді взагалі адаптація, як правило, збігається з соціалізацією.

Визначальними факторами адаптації молоді є панівні суспільні цінності, соціально-психологічний “клімат” суспільства та ціннісні орієнтації особи, що адаптується. У процесі адаптації цінності та ціннісні орієнтації постають як основа механізмів регуляції соціальної поведінки, соціальної адаптації особистості, її саморегуляції. Ціннісна структура світоглядних уявлень молодих людей перебуває у стані її становлення, основний вплив на яку має усе розмаїття суспільних процесів.

Процес соціальної адаптації молоді до нового середовища має свої особливості. Він складається під впливом великої кількості факторів, які різняться за походженням, складністю, ступенем і спрямованістю впливу на цей процес. Усю сукупність чинників, які детермінують адаптацію особи, можна умовно поділити на дві групи:

1) чинники, що базуються на індивідуальних психологічних властивостях особистості, формують ці індивідуальні особливості – її потреби, мотиви, інтереси, інтуїції, рівень домагань; соціальні “ресурси”, тобто ті об'єктивні

ДЕЯКІ ЧИННИКИ ЗМІНИ ЦІННІСНИХ УСТАНОВОК ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

умови, що характеризують індивідуальні можливості людини, серед них: вік, стать, освіта, соціальне походження, соціальні зв'язки тощо;

2) чинники, що безпосередньо визначають рівень розвитку соціальної спільноти, соціального середовища певної особистості, систему відносин у ньому.

Здебільшого вирішальну роль відіграють зовнішні чинники соціального середовища, переважно деструктивного впливу. Серед впливових чинників, що стосується певної ситуації, бо складаються тимчасово в спільнотах вищих навчальних закладів, переважає “зовнішня депривація” [2, 4] – втрата зовнішнім середовищем такого стану, з яким попередньо була досягнута психологічна єдність індивіда (так звана “дезадаптація”).

Деякі соціальні фактори більшою мірою, ніж інші, детермінують процес адаптації. Це так звані компенсуючі фактори. В окремих випадках процес дезадаптації не настає, якщо невеликій кількості дезадаптуючих факторів протистоїть хоча б один компенсуючий. Тому особливо важливими є перші етапи соціалізації, які соціальну адаптацію виокремлюють як особливий рід діяльності людини із засвоєння наявної соціальної ситуації (суб'єктивно нової для конкретного індивіда). У таких умовах постійно відбувається процес додавання досвіду, коли наступна адаптивна ситуація спирається на попередній досвід, утворюючи ієрархію сходження соціалізації.

Але тут слід зважати на певні реалії суспільного буття, а саме, на деструктуризацію світової й вітчизняної культури. Що я маю на увазі. У минулому ХХ ст. культуру у Європі визначали духовні й моральні цінності, що їх формулювали через своїх героїв А. Камю, Г. Гессе, Б. Шоу, Б. Брехт та інші; у США – Дж. Лондон, У. Фолкнер; в СРСР – М. Шолохов, О. Гончар, В. Маяковський, М. Островський та інші. Нині ж ситуація складається так, що з'являється нова парадигма культури, коли на зміну культурі, яка пробуджувала в людині творче начало, розвивала її мислення й уяву, сприяла зародку у ній митця, прийшла псевдокультура, яка вбиває в людині все це.

Нині наших співвітчизників примушують дивитись такі фільми, як “Вбивча сила”, “Інспектор Деррік”, “Вулиця розбитих ліхтарів”, “Каменська” та інші. Тим самим їх хочуть перетворити у роботів, вбивають у них творче начало, знищують потребу самим розмірковувати над моральними та естетичними проблемами. Дивлячись фільм “Що сказав покійник?”, глядач не здатен запам'ятати не лише те, про що йшлося у перших серіях, але й зміст фінальних серій. Відтак не може бути й мови про те, що зміст цього

фільму сприяє утворенню чи посиленню сталих цінностей.

Зміни у духовно-моральній площині нині пов'язані з тим, що називають добою постмодерну. Як зазначає І. Бистрицькі, постмодерн приходить з вимогою переосмислення поняття культури, його більш прийнятної реконструкції з врахуванням нового змісту, який привносять у суспільне життя з середини ХХ ст. процеси мілітаризації, глобалізації, розвиток інформатики і біотехнології тощо [1, 65]. При цьому слід враховувати реалізацію нової моделі взаємної комунікації різних по суті культур, що раніше були зв'язані певними ідеологічними упередженнями. Нині ці обмеження суттєво послаблені, а то й взагалі відсутні, що, беззаперечно, впливає й на ситуацію у вітчизняному духовному житті, а також і на все світоглядно-моральне підґрунтя освіти.

Серед безпосередніх світоглядних завдань освіти треба враховувати також, що у свідомості більшості громадян залишилась думка, нібито єдиним суб'єктом виробничої діяльності має бути держава, яка у СРСР визначала, що і як робити, куди відвантажувати продукцію тощо. Усі підприємства десятиліттями були об'єктами, які повинні виконувати розпорядження тільки державних службовців, інше – злочин. Тому ментально почуття самостійної ініціативи спирається на ряд архаїзмів пострадянського характеру.

У процесі становлення демократичного суспільства, у період незалежного національно-державного розвитку українського суспільства, серед проблем соціалізації молодих людей особливе місце починає займати проблема зростання кількості носіїв асоціальної та девіантної поведінки. Спектр представників таких груп досить широкий – від аморального до злочинного. Тому до складових соціально-методологічної підготовки вчителя, окрім зазначених елементів, треба віднести фахову соціально-психологічну підготовку, що повинна відповідати загальним вимогам до сучасного соціального працівника.

До важливих чинників адаптування відносять статусно-рольову визначеність, що впливає на орієнтацію молодої людини в соціальному просторі. У тому випадку, коли орієнтація особи в суспільному бутті блокується через його нестабільність чи низку проблем, пов'язаних з невідповідністю між особистим досвідом життєдіяльності і новітніми соціальними замінами, адаптація ускладнюється, виникає відчуття дискомфорту. Американський педагог і соціолог Б. Скіннер, наприклад, аргументовано вважає, що

